

Základní metodologické postupy v genderovém výzkumu

Biografický rozhovor

Biografický rozhovor je tematizované interview zaměřené na životní zkušenosti jednotlivce. Je potřeba brát v potaz, že pokud soustředíme biografický rozhovor na jeden tender, pak získáváme životní zkušenosti, které mají společný rys právě z důvodu prvotní selekce respondentů/respondentek podle jejich generové příslušnosti. Pokud se soustředíme na určité lokality, pak zjišťujeme prostřednictvím rozhovorů prožívaný sociální kontext specifické skupiny žen v daných lokalitách a dáváme respondentkám prostor pro vyjádření sebe sama a jejich výpovědi zachycujeme jako cenný sociálně – historický doklad. Každý náhled jednotlivce na prožité období je specifický a dává jedinečnou odpověď na události současnosti a minulosti, tzn., dostáváme výpověď o dějinách viděných „zdola“ specifickou optikou žitých zkušeností konkrétního respondenta/respondentky.

Rozhovor strukturovaný – polostrukturovaný – volný

Ještě než vstoupíme do terénu a začneme první interview, musíme se rozhodnout, jak budeme rozhovory strukturovat a co nám může tento postup přinést. Strukturování či volný průběh rozhovoru přináší specifické výstupy z pořízených interview a je nutné znát výhody a úskalí jednotlivých postupů. Pokud začneme striktně strukturovaným rozhovorem podle předem stanovených otázek, získáváme odpovědi, které můžeme lehce srovnávat, ovšem je potřeba si uvědomit, že tímto postupem nezískáváme možnost přesnějšího doptání se na jednotlivosti a připravujeme se o možnost, že respondent upozorní výzkumníka/výzkumnici, že na věc či událost můžeme nahlížet i jinak. Strukturovaný rozhovor je dílem výzkumníka/výzkumnice a výpovědi poskytované respondenty jsou dosazovány do již předem dané osnovy, která ale může vést ke zkrácení získaných dat

(výpovědi, fotografie, nahrávky...), uvádět je v jiném kontextu, což je velmi nevhodné a celý výzkum tak může být znehodnocen již v počáteční fázi.

Polostrukturovaný rozhovor je proto z tohoto pohledu vnímán jako bezpečnější cesta, respondent/respondentka má prostor pro svá vyjádření, může modifikovat položenou otázku tak, jak sám/sama situaci vnímá a je zde tedy příslib přesnější a autentičtější odpovědi. V rámci polostrukturovaného rozhovoru je také možnost klást doplňující otázky, získat přesné informace k jednotlivým událostem a sledovat důležitost událostí pro respondenta/respondentku podle toho, jak sám/sama své odpovědi rozvádí. Tento přístup ovšem již nevykazuje tak jasnou strukturu, jako tomu bylo u strukturovaného rozhovoru, jednotlivé odpovědi jsou více individuální, různě rozvedené a tedy data je již složitější logicky uspořádat. Tento typ vedení rozhovoru spojuje oba mezní přístupy (strukturovaný versus volný rozhovor) a spojuje jejich kladné i záporné stránky.

Volný rozhovor se vyznačuje absencí jakékoliv struktury rozhovoru, výzkumník/výzkumnice může na počátku rozhovoru zvolit téma interview, ovšem i tato volba může zůstat plně na respondentovi nebo respondentce. Volný rozhovor dává možnost spontaneity a důsledného vyhledávání informací, které plně odráží autorovu náladu a názor. Problematické je jakékoliv uspořádávání materiálů, které je skládáno z útržků různého rozsahu a kvality. Přestože je tento typ rozhovoru časově poměrně náročný, k respondentům je potřebné se vracet a doptávat se na některé informace, vykazuje tento přístup spontánní výpovědi a možnost hloubkového probádání daného problému. Volný rozhovor může být problematický jako volba při začátku vedení výzkumu vzhledem k absenci otázek, které mohou napomoci prolomit bariéru mezi respondentem/respondentkou a výzkumníkem či výzkumnicí.

Závěrečný tip: Otázky, které se týkají osobních údajů – věk, jméno, povolání, počet dětí atp., zařazujte vždy až na konec rozhovorů. Zvyšujete tak pravděpodobnost, že respondent/respondentka budou ochotni se s vámi o tyto údaje podělit. Na konci rozhovoru orátor již ví, jaké informace vám sdělil. Ponecháváte mu také možnost se dobrovolně rozhodnout a získat k osobě výzkumníka/výzkumnice důvěru. Tohoto postupu se snažte držet při všech typech vedení rozhovoru.

Zaměření na gender, genderované téma, genderované rodinné linie

Genderované zaměření výzkumu nemusí být nutně cílené, může vyplynout z výzkumného tématu, vzorek respondentů se může zúžit v návaznosti na stav daného jevu

v terénu. Jako příklad takového výzkumu lze uvést bádání o posledních nositelkách lidového oděvu, kdy byl stanoven vzorek bez ohledu na tender. Postupem času s narůstajícím počtem respondentek ovšem vyplynulo, že v současnosti již žádní zástupci mužského pohlaví lidový oděv v každodenním životě nenosí. Tímto způsobem pak vzorek respondentů/respondentek byl zaměřen výhradně na ženský gender. Podobně může dojít k zúžení zaměření bádání na tender v návaznosti na fenomény, které jsou spojovány s fyziologickou podstatou spjatou s pohlavím, např. výzkum žité zkušenosti související s porodem, menstruováním apod.

Genderové zaměření lze také stanovit již v počátku výzkumu, ovšem pokud není gender spojován se samotnou podstatou výzkumu, je nutné zaměření se na jeden rod zdůvodnit a objasnit přínosnost rodového rozlišení. Je potřeba si uvědomit, že cílením výzkumu a obrácením se k jednomu rodu, získáváme specifický zdroj respondentů, potažmo odpovědí vycházejících z určitého genderovaného kontextu, rozuměj i úhlu pohledu. V mnohých případech se tak výzkumník/výzkumnice může připravit o zajímavý výsledek, který spočívá v různosti genderovaných pohledů a možnosti jejich srovnání.

Vstup do terénu, vyjednávání s respondentem

Při prvotním vstupu výzkumníka do terénu je potřeba respondentům/respondentkám pečlivě vysvětlit účel výzkumu, zjistit souhlas se záznamem rozhovoru a obdržet informovaný souhlas respondenta s použitím zaznamenaných informací pro výzkumné účely. Je velmi častým jevem, že respondent nebo respondentka jsou zaskočeni zájmem výzkumníka o jejich biografii a nechápou, čím může být právě jejich životní příběh zajímavý. S překvapením se často můžeme setkat u žen, což je odrazem společenského postavení žen a narativní sdělení ukazuje ženský úhel pohledu na žitý svět, tzn. připouští možné odhalení společenských vzorců, jak uvádí Z. Kiczková: „... mnohe ženy priviedli k tomu, aby sa začali pytať, či aj im sa neprihodi to, čo sa stalo ich „matkam“, keď sa v prevládajúcom (patriarchálnom) spôsobe spomínania zamlčal ich život. Silnelo uvedomenie, že Oral history ponuka šancu konštituovať individualnu i kolektívnu pamäť žien a zviditeľniť ju. Aj touto cestou sa da dostať k rozpoznávaniu kultúrnych a historických vzorcov rodového zvyznamňovania a k identifikovaniu rodovo normatívnych

očkavani zo strany roznych spoločenských inštitúcií.“⁴ Ve shodě s M. Botíkovou vyprávěčky nemají mnoho času ani prostoru mluvit o svých životech, což se odráží v jejich nahlížení na sebe sama: „Prekvapené reakcie typu: „A to chcete počuť o mojom živote?“, „Veď mňa sa nikto na nič také nikdy nepýtal!“, „Moj život nie je zaujímavý...“ sú akoby ustálenou formuláciou začiatku väčšiny rozhovorov.“⁵

Důležitým faktorem při genderovaném výzkumu může být právě postavení výzkumníka nebo výzkumnice. V případě, že výzkumník/výzkumnice je opačného pohlaví než respondent či respondentka, v některých oblastech výpovědi mohou mít vzájemnou bariéru způsobenou ostychem z rozhovoru na choulostivá témata. V případě stejného genderu jsou rozhovory na témata jako na příklad intimní život, porod aj. podstatně společensky ulehčeny, významnou roli pak hraje věkový rozdíl, který mezi osobami je a další sociální faktory.

Je také úkolem výzkumníka nebo výzkumnice, aby svým respondentům vysvětlili účel výzkumu a zdůvodnili, proč si konkrétní osobu vybrali. Ať už má příběh zástupnou úlohu a má být ukázkovým příběhem život v určitém období nebo má specifické rysy, respondent by měl být s obojím způsobem výběru obeznámen. Stejně tak by respondent měl znát konečné výstupy výzkumu, zda bude zpracován jako publikace, dostupný z internetu, zpracován jako filmový dokument atp. V závěrečné fázi výzkumu by respondent/respondentka měli znát finální produkt výzkumu a měli by mít možnost zpětné vazby k tomuto dílu.

Gatekeeper a výzkumník jako „našinec“, výzkumník jako „cizinec“

Období prvotního získávání kontaktů může být ztíženo nedůvěrou respondentek. Jednou ze strategií je oslovovat respondenty prostřednictvím jejich rodinných členů, kteří jim vysvětlí nebo přetlumočí účel rozhovoru a mnohdy se prvních sezení také zúčastní, aby respondent/respondetka získal/a k výzkumníkovi důvěru. Zásadní roli ve výzkumu sehrává gatekeeper/ka, která zná dané prostředí, společenské poměry v lokalitě a mnohdy zná velké množství pamětnic/pamětníků osobně a je schopna zprostředkovat setkání s nimi.

4 Kiczková, Z. a kol.: Pamäť žien. O skúsenosti sebautvárania v biografických rozhovoroch. Bratislava 2006. s. 18.

5 Botíková, M.: K antropológii životného cyklu. Kultúra a spôsob života ženskými očami na Slovensku v 20. storočí. Bratislava 2008, s. 8.

Díky gatekeeperovi/ce pak odpadáva prvotní komunikační bariéra a rozhovory mohou být přirozené již od začátku. Práce gatekeepera/ky je v terénní práci nedocenitelný a v mnohých případech nejen že šetří čas, ale také zajišťují přístup k osobám, ke kterým by se výzkumník jinak nedopracoval. Plynulost rozhovoru na počátku se přenáší do celého výzkumu, tedy je potřeba počítat s vlivem gatekeeperky na rozhovor s respondentem/respondentkou, který mnohdy odbočí k tématům, která jsou aktuální a důležitá pro oba účastníky, ovšem nepříliš přínosná pro výzkum. Takovéto prostoje jsou na jednu stranu časově náročné, ovšem jsou součástí běžného toku rozhovoru a jsou současně přirozené, tedy jsou jakousi daní za dosažení cíle spontaneity v rozhovoru. Rozhovor založený na vzájemné důvěře je pro výzkum klíčový i pro následnou interpretaci a přesnost.

Objektivizace a reflexe výzkumníka a triangulace ve výzkumu

Pokud badatel/badatelka je součástí zkoumaného prostředí, ať již je to jeho/její domovské prostředí nebo se jeho součástí stal/a v průběhu zkoumání, je zcela nezbytné, aby byla provedena sebereflexe a zviditelnění v závěrečné zprávě. V procesu výzkumu badatele nelze zcela od zkoumaného prostředí oddělit, protože respondenti na jeho přítomnost reagují a své jednání mohou měnit právě kvůli jeho přítomnosti. P. Bourdieu k sebereflexi výzkumníka dodává: „Stručně řečeno není třeba volit mezi zúčastněným pozorováním, nutně fiktivním pohroužením se do cizího prostředí, a objektivismem „pohledu z dálky“, kterým si pozorovatel udržuje odstup jak sám od sebe, tak i od objektu svého zájmu. Zúčastněná objektivizace se nezabývá zkoumáním „žité zkušenosti“ poznávajícího, ale sociálními podmínkami možnosti – a proto účinky a možnostmi – této zkušenosti, a ještě přesněji, aktu samotné objektivizace. Snaží se o objektivizování subjektivního vztahu k objektu, což zdaleka nevede k relativistickému a více či méně anti-vědeckému subjektivismu, ale je jednou z podmínek skutečné vědecké objektivity.“⁶ R. Chenail problém objektivizace výzkumníka řeší zohledněním více možných perspektiv a ukotvením pohledu tímto způsobem: „Pečlivá reflexe toho, jakých úhlů pohledu výzkumník používá pro triangulaci daného fenoménu, vypovídá o perspektivě výzkumníka stejně tak jako o samotném problému.“⁷ Triangulace znamená použití různých sad dat při studiu téhož fenoménu, což je v předloženém výzkumu splněno kvalitním a ob-

⁶ Bourdieu, P.: Zúčastněná objektivizace: Huxleyho přednáška. Biograf, 30, 2003, s. 19.

⁷ Chenail, R. J.: Jak srovnat kvalitativní výzkum do latě. Biograf, č. 15–16, 1998, s. 29.

sáhlým vzorkem respondentů, kteří poskytují různé perspektivy pohledu na problematiku, ale také různými formami materiálu obsahující narativní sdělení, rodinné fotografie, popř. kroniky.

Využití dodatečného materiálu – video, fotografie, rodinné kroniky a listiny a jejich role v rámci výzkumu

Vzhledem k tomu, že badatel v průběhu výzkumu nashromáždí poměrně velké množství dat osobní povahy, fotografie z rodinných alb, videa, údaje z rodinných kronik a další citlivé materiály, musí s nimi nakládat velmi obezřetně. Důležité je, aby se badatel držel původního účelu využití materiálu, tzn., pokud byly materiály určeny pro výzkumnou zprávu pak je použít výhradně pro tento účel. Pokud výzkumník/výzkumnice chce materiál dále publikovat v jiné formě nebo v jiném kontextu, pak by měl/a získat svolení osob, které jsou původci daného výroku nebo majitelé fotografického materiálu, věci, záznamu atp. Takto by mělo být zabráněno tomu, aby materiál s choulostivým obsahem nebyl dezinterpretován nebo nezačal „žít vlastním životem“ bez možnosti zpětné reflexe respondenta/respondentky. Závažnou otázkou je taktéž zálohování, uchovávání a skartace výzkumných dat. Praktickou radou je uchování dat jako komplexu na externím médiu tak, aby v případě poruchy počítače nebyly ztraceny. Zálohováním na jedno přenosné médium se také prudce snižuje roztroušenost dat a případné hrozba zneužití citlivých informací třetí osobou. V případě, že data, která by měla zůstat utajena, a neměla by být již v budoucnu využívána, byla analyzována a pro výzkum využita, pak je jedinou zárukou proti zneužití těchto dat jejich důsledná skartace.

Etika spojená s výzkumem

Výzkumník/výzkumnice by měli mít na paměti, že jejich vstup do terénu je závažným zásahem do tohoto prostředí a sami podmiňují svým chováním, zda bude v terénu možné zkoumat i příště. Pokud respondenti získají z prvního výzkumu špatné zkušenosti, pak je oblast bádání na dlouhou dobu uzavřena nebo je vstup podstatně zkomplikován.

Především by badatel/ka měl/a mít v povědomí, že expertem na žitý svět je právě zpo-
vídaná osoba, nikoliv tázající se osoba. Hrozba dezinterpretace materiálu je přítomna
v průběhu celého výzkumu a nelze ji podcenit. S tímto je spojena také umožnění zpětné
vazby respondentům tak, aby případné dezinterpretace byly odstraněny.

Na druhou stranu, pokud výzkum je veden citlivě, může být pro samotný terén pří-
nosem. Vznikají tak cenné dokumenty, které mají pro respondenty pamětní hodnotu.
Zpracování biografických výzkumů dává respondentům/respondentkám slovo a umož-
ňují obeznámit se specifickým životním příběhem široký okruh lidí. V mnohých přípa-
dech může být kvalitní výsledek výzkumu cenným odkazem pro další generace a po-
sloužit tak dobré věci v konkrétní lokalitě.